

Голові разової спеціалізованої
вченої ради ДФ 20.051.240
Карпатського національного
університету імені Василя
Стефаника
доктору філологічних наук,
професору, завідувачу кафедри
української літератури
Солецькому Олександру
Маркіяновичу
(76018, м. Івано-Франківськ,
вул. Шевченка, 57)

РЕЦЕНЗІЯ

кандидата філологічних наук, професора, професора кафедри загального та германського мовознавства Карпатського національного університету імені Василя Стефаника Мельника Ярослава Григоровича на дисертацію Балаж Юлії Іванівни на тему «Ключові слова у системі поширювачів сучасного українського художнього дискурсу», подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 035 Філологія з галузі знань 03 Гуманітарні науки

1. Актуальність теми дисертаційної роботи і її зв'язок із галузевими науковими програмами.

Дисертаційна робота присвячена дослідженню ключових слів у системі поширювачів сучасного українського художнього дискурсу, що належить до актуальних напрямів сучасної синтаксичної науки, зорієнтованої на комплексне осмислення речення як багаторівневої структурно-семантичної одиниці. Актуальність теми зумовлена необхідністю поглибленого вивчення механізмів семантичного розгортання речення, оскільки предикативна основа

не вичерпує всього змісту висловлення і конкретизується через систему поширювачів, які репрезентують просторові, часові, причинні, модальні, кількісні, інструментальні, атрибутивні та об'єктні характеристики ситуації. Попри значні досягнення українського мовознавства у вивченні формально-та семантико-синтаксичної організації речення, валентності предиката та типології синтаксичних компонентів, внутрішня структура поширювача і, зокрема, роль його семантично домінантного елемента залишаються недостатньо системно описаними, що зумовлює наукову доцільність звернення до ключового слова як центрального чинника функційно-семантичної організації цих одиниць. Додаткову актуальність дослідженню надає проблема позиційної організації ключових слів, оскільки варіативність порядку слів в українській мові, зумовлена валентною структурою предиката, семантикою поширювача та комунікативною перспективою висловлення, потребує подальшого системного осмислення для виявлення закономірностей функційної динаміки синтаксичних структур. Обрана тема є науково своєчасною, має значну теоретичну вагу та становить практичну цінність для подальших досліджень у галузі лінгвістики.

Дисертацію виконано в межах планової наукової теми кафедри загального та германського мовознавства Карпатського національного університету імені Василя Стефаника «Семантика тексту», номер державної реєстрації 0123U101601.

2. Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій сформульованих в дисертації, їх достовірність.

Наукові положення дисертації та висновки характеризуються достатнім рівнем теоретичної та фактичної обґрунтованості. Авторка проаналізувала широке коло українських і зарубіжних мовознавчих праць, присвячених функційній граматиці, семантичному синтаксису, теорії валентності, структурі речення та семантичній типології його компонентів.

Теоретико-методологічне підґрунтя роботи становлять концепції І. Вихованця, К. Городенської, А. Загнітка, Н. Гуйванюк, В. Кононенка, Н. Костусяк, Т. Масицької, О. Межова, М. Мірченка, М. Степаненка, Л. Теньєра, Ч. Філлмора та інших дослідників. Критичне осмислення наукових джерел дало змогу дисертантці визначити основні теоретичні орієнтири та запропонувати власну інтерпретацію ключового слова поширювача.

Доказовість результатів забезпечується опрацюванням 11 235 речень, дібраних із прозових творів сучасних українських письменників. Значний обсяг фактичного матеріалу дав змогу здійснити не тільки якісний, а й кількісний аналіз, установити продуктивність семантичних типів ключових слів поширювачів і визначити основні моделі позиційної реалізації ключових слів.

Поставлена мета конкретизована у дев'яти послідовних завданнях, які охоплюють теоретичне осмислення речення у функційно-семантичному аспекті, уточнення термінологічного апарату, визначення статусу ключового слова, розроблення методики аналізу, встановлення семантичних типів, їх кількісного співвідношення та опис позиційної варіативності. Досягненню мети сприяло комплексне застосування методів спостереження, описового, функційно-семантичного, структурно-семантичного, валентного, дистрибутивного, компонентного й контекстуально-інтерпретаційного аналізу, аналізу за безпосередніми складниками, моделювання, індуктивно-дедуктивного, гіпотетико-дедуктивного та кількісного методів. Залучений методологічний інструментарій відповідає специфіці предмета дослідження та забезпечує різноаспектний опис аналізованих одиниць.

Основні положення дисертації аргументовано відповідними мовними прикладами. Кількісні результати представлені у вигляді абсолютних і відсоткових показників, що підвищує об'єктивність сформульованих узагальнень. Висновки до розділів логічно впливають із проведеного

аналізу, а загальні висновки співвіднесені з метою та завданнями дослідження.

Достовірність результатів підтверджується також їх апробацією на міжнародних і всеукраїнських наукових конференціях та оприлюдненням у фахових публікаціях.

3. Наукова новизна дослідження.

Наукова новизна дисертаційної роботи зумовлена тим, що в ній уперше запропоновано цілісне осмислення ключового слова як внутрішнього організаційного центру поширювача в сучасному українському художньому реченні. Такий підхід дозволив по-новому інтерпретувати механізми семантичного розгортання предикативної основи та показати, що поширювач є складною структурою з власною ієрархією смислових зв'язків.

У дисертації вперше здійснено цілісний функційно-семантичний аналіз ключового слова поширювача як семантично домінантного елемента, що організує внутрішню структуру поширювача та його зв'язок із предикативним центром; уточнено поняття поширювача як мінімальної структурно й семантично організованої одиниці розширення предикативної основи та визначено критерії ідентифікації ключового слова (семантична домінантність, валентні зв'язки, дистрибутивні характеристики); розроблено типологію ключових слів поширювачів, у межах якої виокремлено вісім функційно-семантичних типів: локативний, темпоральний, каузальний, модальний, квантитативний, інструментальний, атрибутивний, пацієнтивний; уперше на значному фактичному матеріалі встановлено кількісні співвідношення між семантичними типами, виявлено їхню продуктивність та ієрархію функціонування; систематизовано позиційні моделі ключових слів (препозиція, медіальна позиція, постпозиція) та описано їхню залежність від семантики й граматичної форми (генітивної, дативної, акузативної, аблятивної); удосконалено методику функційно-семантичного аналізу речення шляхом поєднання валентного, дистрибутивного, контекстуально-інтерпретаційного та кількісного підходів.

4. Теоретична цінність і практична значущість отриманих наукових результатів.

Теоретичне значення дисертації полягає в поглибленні функційно-семантичного синтаксису через уточнення механізмів поширення предикативної основи речення. Запропонована концепція ключового слова дозволяє конкретизувати внутрішню організацію поширювача та встановити зв'язок між його структурною цілісністю і семантично домінантним словом. Результати дослідження розширюють теорію валентності, розкриваючи способи реалізації семантичного потенціалу предиката та заповнення його позицій, а також уточнюють взаємодію предикативного центру з поширювальним оточенням.

Практичне значення роботи полягає в можливості використання її положень і фактичного матеріалу у викладанні сучасної української мови, теоретичного й практичного синтаксису, функційної граматики, лінгвосемантики, стилістики та аналізу художнього тексту. Результати дослідження можуть бути застосовані при укладанні навчальних посібників, практикумів, методичних рекомендацій, словників синтаксичних моделей і спеціальних курсів із функційно-семантичної організації речення. Запропонована класифікація є корисною також для корпусних і лінгвостатистичних студій, автоматизованого синтаксичного аналізу, створення електронних лексико-синтаксичних баз і перекладознавчої практики.

5. Загальна оцінка змісту роботи.

Структура дисертації відповідає логіці дослідження, його меті та завданням. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (226 позицій), списку джерел ілюстративного матеріалу (111 позицій) та додатків.

У вступі обґрунтовано актуальність теми, визначено об'єкт, предмет, мету й завдання, а також подано методи, наукову новизну, теоретичне й практичне значення та апробацію результатів.

Перший розділ формує теоретико-методологічну базу дослідження, де речення розглядається як функційно-семантична структура, а поширювач і ключове слово визначаються як важливі елементи його організації.

Другий розділ присвячено типології ключових слів, де на матеріалі 11 235 речень виокремлено вісім семантичних типів із чітко визначеними кількісними показниками та системними зв'язками між ними.

Третій розділ аналізує позиційну варіативність ключових слів, встановлюючи залежність їх розташування від граматичної форми та семантики, а також функційне навантаження різних позицій.

Загальні висновки узагальнюють результати дослідження, підтверджують досягнення поставленої мети та виконання всіх дослідницьких завдань.

Текст роботи відзначається чіткістю й логічністю викладу та високим рівнем академічного стилю.

6. Повнота викладу матеріалу дисертації у роботах, які опубліковані авторкою.

Основні теоретичні положення та висновки дисертаційного дослідження висвітлено у 14 наукових публікаціях, серед яких 5 статей у фахових виданнях України категорії «Б», 1 розділ у зарубіжній колективній монографії (у співавторстві), а також матеріали міжнародних і всеукраїнських наукових конференцій. Результати дисертації апробовано також на щорічних звітних конференціях викладачів, аспірантів і студентів у Карпатському національному університеті імені Василя Стефаника, що сприяло їх обговоренню та уточненню окремих положень.

Зміст публікацій загалом відображає основні положення дисертації, її наукову новизну та результати аналізу. Тематика праць безпосередньо пов'язана з предметом дослідження. Кількість і рівень публікацій відповідають вимогам щодо апробації результатів дисертації на здобуття ступеня доктора філософії, що підтверджує належне оприлюднення основних наукових результатів.

7. Відсутність порушень академічної доброчесності.

Ознайомлення з дисертаційною роботою та науковими публікаціями Балаж Юлії Іванівни засвідчує дотримання авторкою принципів академічної доброчесності. Теоретичні положення, запозичені з праць інших дослідників, супроводжуються належними покликаннями.

Представлені результати є наслідком самостійного добору, систематизації та аналізу значного фактичного матеріалу. Авторкою самостійно проведено кількісні підрахунки, розроблено типологію ключових слів, встановлено їхні семантичні й позиційні характеристики та сформульовано висновки. Порушень академічної доброчесності, зокрема академічного плагіату, фабрикації або фальсифікації результатів, у дисертаційній роботі не виявлено.

8. Дискусійні положення й зауваження до змісту дисертації.

Позитивно оцінюючи дисертаційну роботу Балаж Юлії Іванівни, її теоретичну спрямованість, значний обсяг проаналізованого матеріалу та одержані наукові результати, вважаємо за доцільне висловити кілька міркувань дискусійного характеру та рекомендацій:

1. Одним із центральних понять дисертації є «ключове слово поширювача», яке авторка визначає як внутрішній семантичний центр поширювальної конструкції. Водночас у тексті роботи поряд із ним функціонує термін «ключовий компонент поширювача». З огляду на те, що ключовий елемент може бути виражений не тільки окремою лексемою, а й входити до складу структурно складнішої синтаксичної групи, доцільним було б докладніше обґрунтувати співвідношення цих термінів. Зокрема, варто чітко зазначити, чи вживаються вони в дослідженні як повні термінологічні відповідники, чи поняття «ключовий компонент» має ширший обсяг і може охоплювати структурні реалізації, що виходять за межі окремого слова. Таке уточнення сприяло б посиленню термінологічної однозначності концепції та полегшило б практичне застосування запропонованої методики під час аналізу багатокomпонентних поширювачів.

2. Репрезентативність емпіричної бази дисертації забезпечується значним обсягом проаналізованого матеріалу - 11 235 речень із творів широкого кола сучасних українських письменників. Разом із тим у роботі можна було б детальніше представити принципи формування корпусу: співвідношення прикладів, дібраних із творів різних авторів, жанрову належність аналізованих текстів, хронологічні межі поняття «сучасна українська проза», а також критерії завершення добору фактичного матеріалу. Таке доповнення дало б змогу виразніше продемонструвати збалансованість вибірки та встановити, наскільки виявлені кількісні співвідношення характеризують загальні тенденції сучасного художнього синтаксису, а не окремі особливості залучених творів чи індивідуальних авторських стилів.

3. У третьому розділі ґрунтовно проаналізовано позиційну варіативність ключових компонентів із генітивним, дативним, акузативним та аблятивним вираженням. Такий підхід дав змогу встановити продуктивні моделі їхньої препозиційної, медіальної та постпозиційної реалізації. Водночас доцільно було б виразніше пояснити принцип добору саме цих чотирьох типів і їх співвідношення із загальною семантичною класифікацією поширювачів, запропонованою в другому розділі. Зокрема, потребує додаткової аргументації статус аблятивних компонентів у системі відмінкових і прийменниково-відмінкових форм сучасної української мови, а також критерії їх відмежування від локативних та інструментальних реалізацій. Розгорнуте пояснення цих засад посилило б зв'язок між семантичною типологією ключових слів і моделями їхнього морфолого-синтаксичного вираження.

Висловлені зауваження мають дискусійний та рекомендаційний характер. Вони не впливають на загальну позитивну оцінку дисертації, не знижують достовірності одержаних результатів і засвідчують перспективність обраної проблематики для подальших наукових студій.

9. Висновок про відповідність дисертації вимогам.

Аналіз дисертаційної роботи та наукових публікацій Балаж Юлії Іванівни дає підстави стверджувати, що дисертація «Ключові слова у системі поширювачів сучасного українського художнього дискурсу» є завершеним, самостійним, актуальним і теоретично значущим науковим дослідженням, у якому відображена новаторська позиція авторки й отримані нові науково обґрунтовані результати. Дисертація відповідає вимогам наказу МОН України № 40 від 12.01.2017 р. «Про затвердження вимог до оформлення дисертації» (зі змінами), «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12.01.2022 № 44 (зі змінами), а її авторка, Балаж Юлія Іванівна, заслуговує на присудження ступеня доктора філософії в галузі знань 03 Гуманітарні науки за спеціальністю 035 Філологія.

Рецензент:

кандидат філологічних наук, професор,
професор кафедри загального
та германського мовознавства
Карпатського національного університету
імені Василя Стефаника

Ярослав МЕЛЬНИК